

De ethische noodzaak van bezit

Lezing voor Deloitte Belastingadviseurs, 16 januari 2009, Ermelo

Door: Jan Chr. Vaessen

Beste belastingadviseurs,

Bezit, vermogen en het inkomen dat daaraan is verbonden is jullie ding, toch? Maar bezit is vluchtig, zo vluchtig als de klanken van een klankschaal. Vandaag heb je het, morgen ben je het kwijt. Carpe Diem zeiden de hedonisten, pluk de dag. Laten wij eten en drinken en vrolijk zijn, want morgen sterven wij. Maar pakken wat je pakken kan, is toch niet aan de orde in de religieuze idealen? Er zijn toch altijd ethische verplichten verbonden aan bezit? Oh ja, daar kun je – zeker als je ook nog dominee bent - prachtige, ontroerende, hartverscheurende verhalen over houden. Je krijgt dan een hoop gemoraliseer in de sfeer van de liefdadigheid, van de sociale bewogenheid, of van heel erg legitieme vakbondseisen. In het beste geval wordt er dan driftig meegeknipt, ja ja dat zou moeten, met de nadruk op zou en vervolgens gaan we weer over tot de orde van de dag, de orde van de beurskoersen, de orde van de fiscale wetgeving. Kijk en daarvoor kom ik niet helemaal uit het hoge noorden hier naar toe. Ik wil een beetje meer. Het zou al mooi zijn als ik jullie zou kunnen verleiden om eens een beetje met mij ‘out of the box’ te gaan denken.

De opdracht voor mijn verhaal vandaag is om jullie ‘geprikkeld heen te zenden’, voor mij betekent dat met een idee waar je nog eens aan terug kunt denken en op door kunt kauwen. Ik ben daarom maar zo vrij geweest om aan mijn verhaal een wat filosofische titel mee te geven namelijk ‘De ethische noodzaak van bezit’. In die formule ligt niks vast, maar zijn juist alle drie de termen variabelen. Wat is ethiek? Wat is noodzaak? Wat is bezit? Het antwoord op die vragen is in alle drie de gevallen lang niet zo vanzelfsprekend als over het algemeen wordt aangenomen. We gaan ze alle drie bij langs. We beginnen bij bezit, gaan daarna naar de noodzaak en misschien komen we dan tenslotte uit bij een verfrissende opvatting over ethiek, die ook nog functioneel en werkbaar kan zijn. Elke variabele wordt aangekondigd door een tikje op de klankschaal

Bezit

Veel van de noties, die wij in het Westen over allerlei zaken hebben, stammen uit de Bijbel en daarom wil ik eens wat licht laten schijnen over wat daarin over bezit of eigendom wordt gezegd. Ik beperk me even tot het Oude Testament, want dat is toch de basis van, maar vaak slecht begrepen door het Westers Christendom. Laten we eens kijken naar het jubeljaar, het Ruthverhaal en de belevenissen van de Bijbelse figuur Job.

Het jubeljaar

Zeven is een belangrijk getal in de Bijbel. Zeven is het getal van de volheid, de volheid die verwijst naar de Schepper zelf. God rustte op de zevende dag – de sabbat - en Hij zag, dat wat Hij had geschapen goed was. Rond dat weekschema en het getal zeven wordt vervolgens de tijd in het algemeen georganiseerd. Elk jaar wordt zeven weken na het Paasfeest, waarin de Uittocht uit Egypte onder leiding van Mozes wordt gevierd, het zogenaamde Wekenfeest gevierd. Zeven weken na Pasen - 7 keer 7 dagen dus, dat wil zeggen volheid in het kwadraat – wordt tijdens het Wekenfeest aan die volheid handen en voeten gegeven. De eerste vruchten van de oogst worden aan de Eeuwige geofferd en er wordt herdacht dat het volk van God op de berg Sinaï de tien geboden kreeg. Natuur en cultuur komen hier samen en vormen een eenheid, waarvoor de Allerhoogste in alle rust dankbaar wordt geloofd en geprezen. En dan in het zevende jaar, het sabbatsjaar, moet ook de natuur rust hebben: elk zevende jaar moeten de akkers braak liggen en mag er niets op verbouwd worden. Tenslotte, als er zeven sabbatsjaren voorbij zijn, na 49 jaar dus, komt het zogenaamde jubeljaar. Elk vijftigste jaar moeten alle

schulden worden kwijtgescholden, moeten alle slaven in vrijheid worden gesteld en mag iedereen met een schone lei beginnen.

Tja, zo wordt bezit wel heel erg betrekkelijk en de erfopvolging erg onzeker. Deze voorschriften zijn dan ook naar mijn weten nooit helemaal geëffectueerd. Zeker het jubeljaar niet. Maar de gedachte is wel mooi, toch. En er zit ook een diepere betekenis achter, die nog steeds geldig is. Namelijk deze: zet niet al je kaarten op materie en bezit, zoek je zekerheid niet in wat je hebt, want bezit is vergankelijk. Alleen de liefde van God is dat niet, maar die kun je niet bezitten, die kun je alleen maar delen met anderen.

Het Ruthverhaal

Dat laatste gebeurt in het Ruthverhaal. Elimelech vertrekt door honger gedreven met zijn hele gezin uit het broodhuis Bethlehem en wel naar Moab. Zijn zonen trouwen met Moabitische vrouwen, maar al het manvolk uit deze familie sterft in Moab. En zo keert Elimelechs weduwe Naomi samen met haar schoondochter Ruth berooid en bekaaid terug naar Bethlehem.

Daar hoopt ze nog enig profijt te kunnen hebben van de sociale wetgeving, maar die geldt natuurlijk niet voor buitenlanders en zeker niet voor de Moabitische Ruth. Moab was immers al eeuwen een aartsvijand. Maar dan gebeurt er iets heel spannends. De man die de familie zou moeten opvangen, Boaz, wordt verliefd op Ruth. Dan wordt alles anders. De prachtige holle frase die Boaz op de akker tegen Ruth had gedebiteerd – het is goed dat je bent komen schuilen onder de vleugels van de Allerhoogste – krijgt pas echt betekenis als Ruth tegen Boaz zegt: laat me maar eens zien hoe dat werkt. Trouw met me en spreid jij je vleugels maar over mij uit.

En de algemeen gerespecteerde dorpsoudste trouwt met de Moabitische asielzoekster en hun zoon wordt de grootvader van de grote koning David. Ofwel het heil, dat met de Allerhoogste is verbonden, mag je niet voor zelf houden, ook aartsvijanden worden erin betrokken. Uit allerlei taalkundige aspecten kun je afleiden dat dit verhaal ook eeuwen later nog is gebruikt als kritiek op de hetze tegen gemengde huwelijken. De Allerhoogste heeft heel zijn schepping lief en niet alleen maar een klein clubje die de wijsheid in pacht denkt te hebben. Ook dat heilige religieuze bezit wordt dus in de Bijbel naar de knoppen geholpen.

Het Bijbelboek Job

En dat wordt weer heel erg duidelijk in de belevenissen van de Bijbelse figuur Job. Het boek Job behoort tot de zogenaamde wijsheidsliteratuur die stam uit de derde en tweede eeuw voor Chr., aan het einde dus van de lange ontwikkelingsgeschiedenis die de Bijbel heeft doorgemaakt. Job was een rijke boer, die trouw zijn religieuze plichten vervulde. Op een vreselijke dag raakt hij in één klap alles kwijt. De ene knecht na de andere komt met onheilstijdingen. Niet alleen wordt hij beroofd van al z'n bezittingen, zelfs z'n kinderen worden vermoord. En Job restte niets anders dan op de mesthoop met gescheurde kleren te rouwen en met potscheren z'n zweren te krabben. Z'n vrouw komt langs en bijt hem venijnig toe, nou mooie God die God van jou, vervloek Hem toch man en pleeg zelfmoord. Maar zo ver is Job nog niet. Dan komen z'n vrienden hem ook nog even fijntjes vertellen dat Job toch ergens de fout moet zijn ingegaan, anders zou hij niet zo zijn gestraft. Ook daar wil Job niet aan, want volgens hem klopt er iets niet in de theologische redeneringen van z'n vrienden. En uiteindelijk wordt Job door God zelf in de armen gesloten. Zijn idee over een liefdevolle God die meelijdt met mensen in de verdrukking is veel adequater en gaat eindeloos veel verder dan al het religieuze gelijk waarvoor mensen ten strijde trekken.

Ook hier wordt alles dat mensen in bezit dachten te hebben gerelativeerd en als onvoldoende gediskwalificeerd. Alle theologieën die in de lange geschiedenis van het volk Israël waren uitgedacht, worden door Job ontmaskerd. Ze proberen allemaal de Eeuwige voor het eigen karretje te spannen en verdrijven zo het mysterie dat ook met Hem verbonden is. Dat mysterie is de

liefde die mensen met elkaar verbindt. En daar is geen plaats voor uitbuiting of het zeker stellen van de eigen privileges. Materieel en spiritueel bezit, wegstervende klanken op een klankschaal. Ofwel: de Westers Christelijke machtswellust en bezitsdrang, die we overal op onze planeet zien gedijen, zijn dan misschien wel heel menselijk, maar op geen enkele manier op de Bijbel te baseren. En de huidige staat Israël zou er ook niet verkeerd aan doen om de eigen bronnen weer eens grondig te bestuderen.

Noodzaak

Laten we het nu eens over het begrip noodzaak hebben. Als bezit, materieel en spiritueel eigendom op z'n minst slechts betrekkelijke waarde hebben, dan geldt dat misschien ook wel voor zoiets als noodzaak. Ik geloof dat ook onze Westerse opvattingen over noodzaak iets hebben van die wegstervende klanken op een klankschaal. Ik heb er zelfs een boek over geschreven met de titel *A Quest for Hope*, een zoektocht naar hoop in een wereld, die van de ene crisis in de andere rolt. Ik geloof ook dat die crisissen het rechtstreeks gevolg zijn van de ontwikkeling van het Westerse denken vanaf de oude Grieken tot nu toe.

Premodern

Het Westers Christendom mag dan veel uit het Oude Testament en het Hebreeuwse denken hebben overgenomen, er is nog veel meer vanuit de oude Grieken overgewaaid. In het Oude Testament gaat het over mee zijn in de beweging, meezingen in het koor. Klanken sterven weg en beginnen opnieuw in heel andere melodieën en harmonieën om het hemelse gezang te benaderen. Bij de Grieken gaat om overzicht, begrenzen, controle over wat het oog kan zien en het innerlijk oog kan bedenken. Ons woord theorie komt rechtsreeks van het Griekse woord *theorein*, dat zien betekent. Aristoteles maakte al onderscheid tussen de logica van de noodzaak en de logica van de waarschijnlijkheid. Maar beiden waren thuis in het ene universele logische systeem van de *logos*. Dat was een mooi overzichtelijk systeem waarin de aarde - en de mens natuurlijk - middelpunt was van het heelal, waarin de planeten volmaakte cirkels om de aarde beschreven en waarin zeggen en zijn volmaakt met elkaar correspondeerden. Als je iets bevestigde wat in werkelijkheid bestond, of ontkende wat niet bestond, dan sprak je de waarheid. Als je iets zei wat niet echt zo was dan loog je. De vraag 'Wat is *de* waarheid?' werd regelmatig gesteld. Niet alles was al bekend, maar wel noodzakelijkerwijs en in principe kenbaar. De vraag 'Wat is waarheid?' was daarom ook ondenkbaar.

Modern

De noodzaak die inherent is aan het *logos* systeem om alles als in principe als kenbaar te veronderstellen en zo de mysteriën te ontmaskeren als naïef geloof, verdween toen Copernicus ging meten. Hij kwam tot de ontdekking dat niet de aarde maar de zon middelpunt was van het heelal, dat de hemellichamen helemaal geen volmaakte cirkels maar elliptische banen beschreven van onvoorstelbare afstanden en dat ook zij een begin en een einde kenden. Het oude Griekse geloof dat we dit allemaal rationeel zouden kunnen begrijpen hield nog even stand in het rationalisme van het Verlichtingsdenken, maar begon alras te tanen. Descartes ging alles in twijfel trekken, zelfs z'n eigen bestaan tot hij ontdekte dat hij niet kon betwijfelen dat hij twijfelde. En zo baseerde hij z'n individuele bestaan op z'n eigen subjectieve denken: *cogito ergo sum*, ik denk en dus besta ik.

Maar ja, dan is het hek toch echt van de dam. Iemand anders kan wel heel iets anders denken, zou die daarom dan minder bestaan of minder bestaansrecht hebben? Kant probeerde nog om de noodzaak in het *logos* systeem te redden door zo iets als het universele subject te postuleren voor wie sommige dingen noodzakelijkerwijs zijn zoals ze zijn. Zelf-evidentie noemde hij dat. Maar dat was ook niet vol te houden. De Boeddhist ervaart de wereld nu eenmaal principieel anders dan de Westerling. Het gevolg was dat er een scala aan logische systeem werd

ontwikkeld met allemaal hun eigen waarheid. Daarmee is ook Aristoteles' idee over *de* waarheid van de baan. Als je iets als waar beweert, dan word je wel geacht erbij te vermelden volgens welk logisch systeem je dat beweert. Niets is meer noodzakelijkerwijs waar, dat hangt helemaal van je logische systeem af. Wat voor het ene logische systeem waar is, is dat volgens het andere niet. De vraag 'Wat is waarheid?' wordt nu een heel legitieme vraag, die op heel veel manieren kan worden beantwoord. Weg universele noodzaak van welk inzicht dan ook.

Postmodern

We kijken in de natuurwetenschap dus steeds verder, onze wereld wordt steeds groter en het inzicht wordt steeds sterker, dat onze kennis daarvan maar heel voorlopig, grillig en gedeeltelijk is. Hubble was namelijk met z'n sterke kijker tot de ontdekking gekomen, dat er niet één zon is, maar dat er vele zonnestelsel in het universum zijn en dat geen van al die zonnen er aanspraak op kan maken centrum te zijn. In de postmoderne filosofie wordt de deflatie theorie van waarheid ontwikkeld, waarin zeggen en zijn volledig gescheiden worden. Taal verwijst alleen nog naar zichzelf en niet meer naar een concrete werkelijkheid die door de zintuigen kan worden waargenomen of door het verstand bedacht. Bij de postmoderne filosofen dringt het besef door, dat er geen enkele noodzakelijk ware kennis van de werkelijkheid meer mogelijk is, omdat die nergens op gebaseerd kan worden. En zo wordt ook de moraal een zwart gat, waarin alles verdwijnt en waaruit niets moois meer kan opbloeien. Nihilisme heet dat.

De postmoderne mens heeft dus geen centrum meer, geen waarheid, geen moraal. Daarmee is wel alle noodzaak uit ons denken en doen verdwenen en zijn we hopeloos aan de chaos overgeleverd. Dit is echt serieuze filosofie, mocht je eraan twijfelen. Kijk maar eens bij schrijvers als Jaques Derrida, Jean François Lyotard, Rixhard Rorty en ga zo maar door. Maar wat nog belangrijker is, wat in de filosofie wordt uitgedacht, komt in de kunst terecht en via de massamedia in de brede maatschappij. We ontkomen er dus niet aan met z'n allen. Geen wonder dat we alle gevoel van controle verliezen en van de ene crisis in de andere rollen.

Op het postmoderne nihilisme komen allerlei reacties. Logisch natuurlijk, de kritiek mag dan terecht zijn, je kunt er niks op bouwen. Wat je heel veel ziet is dat we op grote en op kleine schaal terugvallen op oude 'veilige' posities die eens zekerheid boden maar nu niet meer. Dat gebeurt in de religies, in de economie, in de kunst, in de politiek. Soms met een fel en agressief fundamentalisme, vaak ook op een politiek correcte en maatschappelijk breed gedragen manier. In de laatste top 2000 kwamen alle nummers uit de jaren 70 en 80 en we vonden het heerlijk allemaal. Maar als het om de toekomst gaat, dan moeten we vooruit denken. En dan stijgt het vertrouwen in de weg die voor ons ligt vaak niet ver uit boven de visie van een gesloten systeem waar je niet uit kunt ontsnappen, of doemt er een zwart gat op waar je alleen maar verder en verder in kunt wegzakken. Het wordt tijd voor een andere meer positieve toekomstvisie.

Ethiek

Als de klanken van de klankschaal eenmaal zijn weggeëbd blijft een diepe stilte, een uitnodiging tot echt luisteren, een andere beleving van de werkelijkheid. We zijn aangekomen bij de ethiek. Bezit op zich is niet goed of slecht. Het gaat er alleen om hoe je er mee omgaat en dat is een ethische kwestie. Als laatste zekerheid stelt bezit helemaal niets voor. Wat je vandaag in handen hebt is morgen verdwenen, als sneeuw voor de zon. Was niet 50% van de mondiale beurswaarde in rook opgegaan? Ook de logica van de noodzaak hebben we opgegeven. Iedereen mag beweren wat hij of zij wil en het is waar. Zo konden talloze *investment banks* een omvangrijk imperium bouwen op gebakken lucht. Ik vind de postmoderne kritiek op het Westers denken dan ook heel terecht. We zijn volgens mij op mondiale schaal aan iets nieuws toe. Ik zoek met vele anderen naarstig naar alternatieven en denk die te vinden in de ethiek.

Kiezen, op grond waarvan?

In de ethiek gaat het om kiezen, op verantwoordelijke wijze kiezen. Maar waar laat je je bij die keuzes door leiden? Wat is verantwoordelijk? En aan wie heb je dat antwoord te geven? In de ethiek zijn er wat dat betreft verschillende stromingen. Het utilitarisme laat zich leiden door het grootste goed voor zoveel mogelijk betrokkenen. De deontologie zoekt het meer in grondregels. Als gelovig Christen laat ik me graag leiden door de samenvatting die Jezus eens van de tien geboden gaf: 'Heb God lief boven alles en je naaste als jezelf.' Dat is een grondregel, zeker maar geen gesloten systeem, want de naaste is iedereen op onze aardbol. Deze grondregel sluit dus tevens het grootste goed in voor zoveel mogelijk mensen.

Consequenties van het liefdegebod

Voor mij heeft dat een aantal consequenties. In de eerste plaats lijkt het me zinvol - als je God wilt lief hebben boven alles - om het mysterie weer toe te laten in het Godsbeeld, als je dat al wilt hanteren. De Franse filosoof Paul Ricoeur omschrijft God als het punt waar alle betekenis wordt verzameld en tegelijkertijd ontsnapt. Misschien snappen we dan wel iets van God, maar als je het over God hebt, dan is daar veel meer aan de orde dan we in twintig eeuwen Christelijke theologie hebben opgeschreven. En dat heeft weer een belangrijke consequentie. Misschien hebben andere religies en culturen ook wel iets zinvols daarover opgetekend. Als je God lief hebt boven alles dan laat je je door andere religies verrijken in plaats van dat je ze gaat bestrijden. En daarmee gaan de verhoudingen tussen de religies en de culturen die ermee verbonden zijn ook een stuk verbeteren.

In de tweede plaats lijkt het me ook zinvol om de hand eens in eigen boezem te steken. De oude Griekse natuurfilosofen maakten al onderscheid tussen twee grondprincipes die de werkelijkheid regeren: het verbindende principe (liefde) en het scheidende principe (haat). Als je je dus door liefde wilt laten leiden dan zul je moeten verbinden. Daar past geen verdeel en heers principe in. Overzicht, controle op grond van inzicht, zien met allerlei theorieën, het heeft de Westers Christelijke cultuur veel kennis, techniek en reëel bezit opgeleverd, dat zeer de moeite waard is. Maar we hebben meer zintuigen dan alleen onze ogen. Als het Westers denken zich, vooral met de Grieken, beperkt tot theoretisch inzicht, technisch kunnen, kortom tot wat te overzien is en als die beperking uitmondt in het actuele postmoderne nihilisme - geen centrum, geen waarheid, geen moraal - is het dan niet tijd om de andere zintuigen in ons kennen ook en kans te geven? Waarom niet de harmonie zoeken van een gezamenlijk gezang, je laten betoveren door de dans van de derwish, je laten meenemen in de spiritualiteit van de Indianen, je laten dragen door de diepe stilte van je eigen bewustzijn, waarin al je zintuigen en ook je innerlijke oog doorleefde werkelijkheid wordt. Kortom, ik pleit voor delen, de ander tegemoet treden met respect, samen het goede leven leven.

Dat heeft in de derde plaats nog een belangrijke ethische consequentie. De zo Westerse gewoonte om lichaam en ziel, materie en geest strikt van elkaar te scheiden verdwijnt. We gaan juist de onlosmakelijke eenheid van beide kanten van ons bestaan weer respecteren. Echt genieten van heel het leven waar en wanneer dat maar mogelijk is. Echt delen in plaats van eenzijdige afhankelijk makende liefdadigheid. En geen gebakken lucht meer, maar beloning op grond van werkelijk toegevoegde waarde. Gebakken lucht keer gebakken lucht is nog steeds gebakken lucht. En als je daar je imperium op bouwt, dan moet dat een keer instorten. Reële waarde keer reële waarde geeft meerwaarde, veel en blijvende meerwaarde - materieel en spiritueel - want wat liefde bouwt dat blijft wel bestaan.

Meerwaarde

In het grote liefdegebod is de ander belangrijk en alles wat je doet is voor de ander en daarmee ook voor je zelf van echte waarde. Een beetje minder luxe misschien, maar wat wordt

geproduceerd en aangeboden heeft echte waarde. En over die waarde wil je verantwoording afleggen aan iedereen die daarom vraagt. Graag zelfs, want het gaat immers om echte waarde, waar je zelf ook warm van wordt. Ik zie dit steeds meer om me heen gebeuren. Het internet is hier een heel krachtig medium. Daar blijkt direct of je waar maakt wat je belooft, er wordt namelijk over geschreven of je dat nou leuk vindt of niet. Er is van alles aan het veranderen in de wereld en dat gaat volgens mij in de richting van echte waarde creëren, delen en vermenigvuldigen. Sommigen denken, dat we binnen niet al te lange tijd niet eens meer gebruik gaan maken van geld, maar van een soort *credit system* gebaseerd op echte waarde. En de nieuwe wereldorde die Herman Wijfels op het oog heeft lijkt mij ook aardig gericht te zijn op het creëren van echte meerwaarde.

Conclusie

Het wordt tijd om eens wat conclusies te trekken. De ethische noodzaak van bezit daar ging het om in mijn verhaal. Dat is geen holle frase of lege formule. Er zit heel veel betekenis in. Dat voel je. Alleen die betekenis is ons aan het ontglippen. Als bezit zo vluchtig is als de wegstervende klanken van een klankschaal, als er geen enkele grond meer is om de noodzaak van wat dan ook vast te houden, dan moet en kan volgens mij de ethiek de betekenis redden in onze beginformule met z'n drie variabelen. Ethiek is daarin niet een verplichting die je met een moraliserend vingertje kunt opleggen, maar bedoeld als verdieping die je bij een vreugdevolle harmonie brengt. Een ethiek die bezit z'n status van laatste zekerheid, strohalm ontnemt, maar juist waardevol maakt; een ethiek waarvoor waarheid niet iets is dat je noodzakelijkerwijs moet bezitten, maar iets waarin je kunt deelnemen, groeien, je leven lang. Als dat ergens nodig is op dit moment dan is het wel in het economische leven. Jullie zitten wat dat betreft in de vuurlinie.

Kant gaf aan de ethiek een gouden grondregel mee. Waarschijnlijk ken je hem wel: 'Wat u niet wilt dat u geschiedt, doe dat ook een ander niet.' Ik draai die regel om: Wat jij graag wilt dat jou overkomt, doe dat ook voor de ander. Als jij graag rijk wilt worden gun dat dan ook aan je opdrachtgever. Dat lijkt me vrij logisch want daarvoor wordt je als belastingadviseur toch ingehuurd, niet? Maar als je opdrachtgever blij wordt van jouw kwalitatieve hoogstaande adviezen, dan word je daar zelf ook blij van. En dan komen er in de puur zakelijke relatie ook andere waarden aan bod. Klantenbinding, zo 'noodzakelijk' in tijden van recessie wordt een zaak van waardevolle menselijke verhoudingen. Op die manier word je boven je zelf uitgetild en kom je in echt contact met de ander. Maar daarvoor moet je wel eerst weten wat je zelf nu eigenlijk graag wilt. Wat maakt jou blij, waar word je echt gelukkig van. Dat is best een moeilijke vraag. Een mooie manier om antwoorden te krijgen op die vraag is om eens te bedenken waar je vroeger als kind mee speelde, wat je daar bij bedacht en wat voor idealen je daarbij had. Ga dan eens na wat er van die idealen terecht is gekomen, of je er in je huidige leven nog steeds mee bezig bent en hoe dat voelt. Ik stel voor om nog één keer te luisteren naar de klanken van de klankschaal en de stilte die er op volgt daarvoor te gebruiken.

Klankschaal, kleine meditatie.

Zijn er beelden naar boven gekomen? Ik hoop dat ik je in ieder geval een beetje heb geprikkeld om zelf te gaan nadenken over het soort maatschappij waar jij aan wilt werken en waar jij je kinderen graag in wilt laten spelen en gedijen. Ik zou zeggen veel plezier er mee. En: dank je wel voor je welwillende aandacht.